

TEMPORALITA LIDSKÉHO ŽIVOTA V KONTEXTU MOCI A POMOCI V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Helena Kalábová
*** Tatiana Matulayová**
**** Jan Jihlavec**

Technical University of Liberec
Faculty of Sciences, Humanities and Education
Department of Social Studies and Special Education
Studentská 2, 461 17 Liberec, Czech Republic

helena.kalabova@seznam.cz

* tatiana.matulayova@tul.cz

** jan.jihlavec@tul.cz

Abstrakt

Záměrem příspěvku je přispět do českého diskurzu o moci v sociální práci poukázáním na význam temporality lidského života. Vycházíme z takových charakteristik pomáhajícího procesu, jakými jsou intencionalita a vztahovost. Porozumění mechanismu moci v pomáhajícím vztahu zakládáme na porozumění proměny postavení a rolí sociálního pracovníka v postmoderní době. Druhým východiskem je filozofické pojetí moci v pomáhajícím vztahu. Teoretická reflexe významu temporality v pomáhajícím vztahu je ilustrována výsledky kvalitativního šetření, realizovaného v rámci projektu SGS FP TUL *Etická dilemata komunitní práce*.

Úvod

Soudobá diskuze o změnách poslání a charakteru sociální práce jako profese vychází z teorií modernizace (např. Jan Keller [5]). Analýzou společenských změn a jejich vlivu na metamorfózy sociální práce se zabývají i čeští autoři a autorky (např. Navrátil a Navrátilová [8], Zatloukal [15], Musil [7] a mnoho jiných). Panuje shoda v konstatování, že sociální práce jako instituce moderní společnosti doznává změn, respektive je ke změně vyzývána. Podle uváděných autorů směřuje k reflexivnímu pojetí, kde sociální pracovník je partnerem pro klienta – experta na vlastní život.

Druhým teoretickým východiskem příspěvku je problematika moci. V teorii sociální práce je poměrně intenzivně diskutována, a to v různých souvislostech. Profese sociální práce jako profese založená na hodnotách [9] se zasazuje o zmocnění a sociální spravedlnost. Přípravovaná revize mezinárodní definice profese sociální práce [3], rovněž jako další aktivity Mezinárodní federace sociálních pracovníků (např. Globální agenda [12]) ukazují na filozoficko-etickou a politickou dimenzi chápání moci v sociální práci. Na druhé straně nepozbývá na aktuálnosti ani vnímání moci jako součástí vztahu sociálního pracovníka a klienta. Problematika postavení a rolí obou aktérů pomáhajícího vztahu je v české odborné literatuře často reflektována (např. [13], [4]). Pro porozumění moci ve vztahu reflektujeme filozofické pojetí moci.

Záměrem příspěvku je přispět do českého diskurzu o moci v sociální práci poukázáním na význam temporality lidského života. Vycházíme z takových charakteristik pomáhajícího procesu, jakými jsou intencionalita a vztahovost. Porozumění mechanismu moci v pomáhajícím vztahu zakládáme na porozumění proměny postavení a rolí sociálního pracovníka v postmoderní době. Narůstající nároky na kompetence sociálních pracovníků odpovídají požadavkům soudobé společnosti.

1 Temporalita v pomáhajícím vztahu

Rodíme se do časoprostoru svého života – do ex-sistence, vnímáme aktualitu svého žití, prezenci času, zároveň však víme o retencích – co bylo, a také o protenci – co bude. Naše vnímání však není punktální, existujeme v temporalitě – živé časovosti, která funguje bytostně a také bytostně souzní [2].

Celek takto vnímán je ustaven z nescíslně mnoha zkušeností a vjemů, vzniklých v průběhu života. Potřeba vzhledu do podstaty, která jde do hloubky jednotlivin je nutností – je to vzhled zachycující kontext a hloubku všech jednotlivin. Teprve jejich spojením je umožněn vzhled do podstaty, odkrývající text ale i kontext dané situace objasní situovanost člověka v jeho žití, v konkrétní chvíli pohybu po životní cestě.

Situovanost v sobě obsahuje nikoli jen přítomnost extatického typu, ale i výtěžek z minulosti, který protrahuje směrem do budoucnosti. Jedná se tedy o jakýsi celek – věnec, který vznikl průnikem minulosti a budoucnosti do přítomnosti. Pobyť člověka je tedy výsledkem „časových“ her.

Minulost přichází z budoucnosti, z rozvrhu budoucího, jenž je člověkem konán a žit, ať si to uvědomuje či nikoliv. To, co rozhoduje v tomto základním rozvrhu (roz-vrhu), zakládá vše ostatní, proto můžeme říci, že bytí a jeho podstata protrahuje do všeho ostatního, proto je podstata bytí tolik důležitá, proto je třeba porozumět ontologii.

A právě na těchto základech je založen klientův přirozený svět jako východisko sociální práce. Slovo PRAXI ve vztahu ke klientovi neznámá jen pouhé zapojení do vazeb, nutných k udržení a zachování života, znamená – a to především – otevírání smyslu. Dle Jana Patočky jde o pohyb v původním smyslu, jako aristotelovská DYNAMIS – jako realizace potenciality.

Pokud chápeme nouzi klienta v kontextu jeho bio-psycho-sociálně-spirituální krize a nárok na poskytovatele jako na profesionála poskytujícího odbornou pomoc a péči směřující k odvrácení krize a navrácení klienta na jeho životní cestu s možností pohybu, vyvstávají nám dvě roviny temporality, hrající významnou roli v tomto navzájem se potencujícím procesu.

Na jedné straně klient, situovaný v určité obtíži na své životní cestě a spatřující natolik velkou komplikaci svého žití, která mu znemožňuje další existenci ve volnosti a realizaci života dle vlastní volby. Na druhé straně poskytovatel, ve svých rukou moc svěřenou výkonem profese, ale také mocný díky svému vzdělání, získaným zkušenostem ve svém oboru a v neposlední řadě i svým osobnostním nastavením a momentální situovaností ve svém životě. Ale je opravdu tak mocný?

Sociální práce je ve velikém nároku na poskytovatele této péče a nárok je odpovídající širokosti žití, rozprostřenosti bytování člověka ve světě. Usebranost duše toho, kdo péči poskytuje druhému člověku, je nutností. Nelze tedy počítat s repeticí znalostí a dovedností, neustálé sebevzdělávání je nutností. Uvádět svoji duši do správného pohybu a svůj pohyb chápat je schopnost náhledu do podstaty a sebetvoření je pro sociálního pracovníka nutností.

Jedině tak mu je umožněno vystoupení nad svojí situovanost a shlédnout jej jako celek seshora. Musí zde být ale splněn základní požadavek – duše takového člověka nemůže být vnořena do pohybu a vláčena jím „při zemi“. Duše člověka, který je schopen nadhledu a shlédnutí celku, je lehká, vytvářející kruhový pohyb ve výšíně. V duši je oheň, který ozřejmuje dané a tato duše je schopna ozřejmění poskytnout v podobě ohňové i tomu, o kterého pečuje. *Duše se vidí vždy z pohybu, který se duši stává, proto její schopnost sebezpoznání je vždy nepravdivé. Aby bylo pravdivé, musí vystoupit z tohoto pohybu, ale to je možné opět jen tímto pohybem* [2, s. 22].

2 Důsledky pojetí moci pro pomáhající vztah

Sociální práce je směřováním pohybu duše poskytovatele ke klientovi s cílem měnit směr pohybu jeho duše. K tomuto je třeba impuls, probuzení. Aby byla duše klienta probuzena, musí zde být vykonána činnost, které se říká zkoumání. Před tímto aktem je nutný sebezkušující pohyb duše u poskytovatele péče – který se neděje pouze hromaděním vědomostí do paměti, cesta k tomuto je v epimeleie – v péči o duši nejprve svojí, pak teprve je možno pečovat dobře o duši klientovu.

Tím je držena svoboda klienta v určitém rámci, kterou více či méně určuje situace a také do značné míry i poskytovatel a jeho lege artis dané postupy.

V odborné literatuře jsou teoreticky vymezeny různá pojetí moci. Max Weber [14] vnímá moc jako *schopnost ovlivnit jiné a prosadit svoji vůli, případně i proti vůlím jiných*.

Stanislav Komárek [6] rozlišuje tzv. *formální* a *charismatickou* moc. Formální moc je mocí velitelů, úředníků. Charismatická pak je moc učitelů, rodičů, ale i poskytovatelů sociální péče a pomoci.

Úskalí moci je vnímáno hlavně v otázce legality a legitimity – zpravidla poskytované nenásilně, vstřícně, často jako starost, podpora, péče –, ale moc staví na více či méně oprávněném či neoprávněném očekávání, že pramení z možnosti rozhodovat, rozeznat dobré a špatné, určit a přesně vědět „jak to má být“. Tím moc u poskytovatele potencuje.

Zajímavé a inspirativní je pojetí moci Alfreda Adlera [1], který ji vnímal jako samostatnou sílu, která kompenzuje pocit méněcennosti – tedy bezmoci.

Podobně Jan Poněšický [10] vnímá moc jako *prostředek k ovládnutí svých vlastních nejistot*.

Moc způsobuje, ale současně potřebuje, vyžaduje a hledá si „podřízení se“, tím potencuje bezmoc. Aby mohla působit moc, potřebuje být v interakci s něčím, co na ni nějakým způsobem reaguje a co se jí současně podřizuje. A pokud se nepodřizuje, přestává být mocí a stává se bezmocí.

Pokud je vyjádřena moc (i dána statutem postavení a profese), potřebuje něco nebo někoho, na koho svoji moc zacílí, a kdo se bude v této situaci chovat komplementárně – bude mocenské chování přijímat a současně bude v určité bezmoci. Pokud je nalezeno takové komplementární chování, otevírá se možnost realizace moci a nastává stav, kdy moc má cíl v sobě samé. Cílem moci je tedy samotná moc.

Zákonitě ten, který je nositelem moci, přebírá větší díl odpovědnosti, kterou snímá z objektů své moci a to bez ohledu na to, zda si je anebo není toho vědom.

Pokud je rozhodováno za klienta, je z něj sejmuta i jeho odpovědnost za jeho existenci. Odpovědným v jeho konkrétnosti životního pohybu se stává ten, který odpovědnost převzal do své moci – tedy poskytovatel pomoci.

Nastává však paradox celého dění, neboť nelze z člověka na člověka předat odpovědnost v temporalitě jeho žití, jeho ex-sistence v originalitě jeho vlastního časování. Výsledkem je situace, kdy bezmoc je reakcí na moc (odpovědí na moc), bezmoc moc přijímá a živí ji.

Bezmoc předpokládá rezignaci na vlastní moc a víceméně podřízení se moci, která působila. Bezmoc se vzdává odpovědnosti, je pasivní, nebojuje, nehledá východiska. Je sycena přijímanou mocí, která je trýznivá i přitažlivá současně (odejmutí odpovědnosti za existenci, tím úleva, zajištění a menší tlak a tíseň z existenciální úzkosti).

Bezmoc konzervuje status quo, nepřináší změnu.

Nepřináší změnu klientovi, ani poskytovateli. I ten se postupně stává bezmocný.

Moc potencuje bezmoc, uzamyká obě strany do bezčasí, uzavírá možnosti k obnovení životního pohybu klientovi; poskytovateli přináší vyčerpání, zklamání a nenaplněnost v širokém slova smyslu.

Protikladem bezmoci je podpora a pomoc. Ten, kdo je v jistém slova smyslu bezmocný v obnovení svého existenciálního pohybu po životní cestě, podporu a pomoc vyžaduje bezesporu. Pomoc a podpora klientovi poskytovatelem musí směřovat k vyvedení a provázení do možnosti zahlédnout místo vykročení k vlastní moci – ve smyslu „já můžu“ nebo „i já můžu“.

Umožnění tohoto úniku z mocenského cyklu výše popsaného je hlavním úkolem odpovědného poskytování sociální podpory a péče.

Judith C. Nelsen v [11] ukazuje a zdůrazňuje význam pomoci a podpory jako nezbytné podmínky změny situovanosti daného člověka v určité bio-psycho-sociálně-spirituální tísní.

Účinné v tomto směru zahrnuje minimálně čtyři základní aspekty (PAPU), kterými jsou:

- 1) *Péče*: kdy za toho, který je podporován, je přebírána odpovědnost v oblastech, který si dotyčný aktuálně není schopen zajistit sám
- 2) *Akceptace*: klient je hodnotný člověk, mající svojí originalitu existence
- 3) *Podpora – potvrzení*: klient má vlastní prostředky a dispozice, které mu mohou výrazně pomoci, tím potencovat jeho moc.
- 4) *Učení*: učení technikám a postupům v problémových situacích

3 Jaký je nárok pro poskytovatele?

Pokud sociální pracovník dobře pečuje o svoji duši, je to jediná cesta k boji s vlastní mocí a bezmoci. Nabízí tuto možnost i těm, kteří přicházejí v nároku pomoci. Jedině takový člověk, vybavený metodologií a zkušeností, vědom si kontextů existence s tím, že celkový smysl se počítat nedá, může ostatním přinášet vysokou odbornost, lidskost a naději. Samotný fenomén naděje se vymyká pojmovým definicím.

Naděje se nejvíce projevuje ve skutečné existenciální nouzi, v zoufalství a v nemoci. K naději také patří zklamání. Sociální práce často odhaluje dimenzi naděje a zklamání, pramenící z nejhlubších pocitů beznaděje. Je bytostně spjata s osobou v nouzi, je neurčitá směřováním, ale má neměnitelný imanentní obsah – naději dalšího trvání klienta, ale i toho, kdo naději dává. Je to oboustranné sebeuskutečnění v budoucnu, neurčitá, bezpečná obnova. U klienta je to návrat k možnosti uskutečňovat svoji existenci v maximálně možné míře. Na straně poskytovatele je to nabídka rozpouštění a přetvarování se, za empatií následuje nové nasazení, sebeutváření.

Každý okamžik autentického prožívání své profese sociálního pracovníka tvaruje, a to nejen profesně, ale také lidsky. Etika sociální práce je jasně strukturovaná etickým kodexem. Ale o jakou etiku se vlastně jedná? Jakou etiku vyznává poskytovatel a jakou příjemce pomoci? Jakou hodnotu vybrat v dnešním tak komplikovaném světě. Kantovskou? Kde hodnoty a povinnost jsou základem, a to za všech okolností? Nebo milleánskou, podle níž je třeba vykonat všechna přání? Utilitarismus, kde účel světí prostředky? Nebo personalismus, v němž je znovuobjevena hodnota člověka?

I samotná volba v každodennosti, před kterou je poskytovatel ale i klient postaven, je vlastně v kontextu moci a bezmoci.

Výsledky kvalitativního šetření, realizovaného v rámci výzkumného projektu SGS FP TUL *Etická dilemata komunitní práce*, potvrzují přesvědčení informantů (sociálních pracovníků) o

významu vztahu založeného na důvěře. Budování vztahu důvěry je ulehčeno několikaletou přítomností sociálních pracovníků v lokalitě. Plynutím času, dobou vzájemného poznání i stálostí v kontaktu se vytvářejí podmínky pro interakce, pozitivní zkušenosti na straně klientů i společné zážitky. Intervence sociálních pracovníků jsou potom přijímány spíše pozitivně. Jejich role je vnímána jako role poradce, podporující osoby a profesionála, který má pravomoci k řešení jejich životní situace.

Závěr

Doba pozdní, jak ji nazývá Jan Patočka, v které jako lidstvo žijeme svojí každodennost, je dobou ztracení jeden druhého. Ale také nacházením, a to hlavně sebe samých a druhých přes krize a obtíže ve svém životě, které musíme překonávat. Sociální pracovník je nyní více ve vztahovosti s monitorem svého počítače při zadávání dat než se svým klientem ve vztahu původní myšlenky zakladatelů tohoto oboru lidského snažení. Klient i poskytovatel si připadá bez-mocen, lapen. Existenciální krize se projevuje širokou škálou jevů a výrazů, z nichž klíčovými slovy jsou moc, bezmoc a nemoc. Pochopit sám sebe a druhého člověka je výkonem sui generis, je však také základem pro vztah ve všech pomáhajících profesích. Výsledky kvalitativního šetření ukázaly, že sociální pracovníci nerezignovali na důležitost a hodnotu vztahu s klientem, založeného na důvěře. Předpokladem kvality důvěrného vztahu je uvědomění si významu temporality ve svém životě, životě klienta i celé společnosti.

Poděkování

Tento příspěvek vznikl v rámci grantu SGS Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci, projektu *Etická dilemata komunitní práce*.

Literatura

- [1] ADLER, A.: *Umění rozumět: příběh života a nemoci z pohledu individuální psychologie*. Praha, Praha, 1993. ISBN 80-85809-04-4
- [2] HOGENOVÁ, A.; KUKLOVÁ, J.: *Médium - pohyb - skutečnost*. Kreace, Praha, 2011. ISBN 978-80-902125-8-9
- [3] *International Definition of the Social Work Profession*. [online]. International Federation of Social Workers, International Association of Schools of Social Work. [vid. 2013-10-14]. Dostupné z WWW: <<http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>>
- [4] JANOUŠKOVÁ, M.: „V trojím ohni“: Mocenský vztah sociálního pracovníka ke klientovi. In: *Sociální práce/Sociální práce*, 2013, roč. 13, č. 2, s. 85–98. ISSN 1213-6204
- [5] KELLER, J.: *Teorie modernizace*. SLON, Praha, 2007. ISBN 978-80-86429-66-3
- [6] KOMÁREK, S.: *Spasení těla: moc, nemoc a psychosomatika*. Mladá fronta, Praha, 2005. ISBN 80-204-1287-5
- [7] MUSIL, L.: Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. In: *Sociální práce/Sociální práce*, 2008, roč. 8, č. 2, s. 60–79. ISSN 1213-6204
- [8] NAVRÁTIL, P.; NAVRÁTILOVÁ, J.: Postmodernita jako prostor pro existenciálně citlivou sociální práci. In: *Sociální práce/Sociální práce*, 2008, roč. 8, č. 4, s. 124–135. ISSN 1213-6204
- [9] PARROTT, L.: *Values and Ethics in Social Work Practice*. Cromwell Press, Wiltshire, 2006.

- [10] PONĚŠICKÝ, J.: *Agrese, násilí a psychologie moci*. Triton, Praha, 2010. ISBN 978-80-7387-378-3
- [11] SMĚKAL, L.: *Psychosociální pomoc lidem, kteří prodělali traumatizující událost*. Olomouc, 1998.
- [12] *The Global Agenda for Social Work and Social Development: Commitments to Actions*. [online]. Hong Kong: International Federation of Social Workers, International Association of Schools of Social Work, International Council on Social Welfare. March 2012. [vid. 2013-10-14]. Dostupné z WWW: <<http://ifsw.org/get-involved/agenda-for-social-work/>>
- [13] ÚLEHLA, I.: *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. SLON, Praha, 1999. ISBN 80-85850-69-9
- [14] WEBER, M.: *Autorita, etika a společnost*. Mladá fronta, Praha, 1997. ISBN 80-204-0611-5
- [15] ZATLOUKAL, L.: Postmoderní myšlení v poradenské praxi. In: *Sociální práce/Sociálna práca*, 2007, roč. 7, č. 3, s. 75–86. ISSN 1213-6204

TEMPORALITY OF HUMAN LIFE IN THE CONTEXT OF POWER AND HELP IN SOCIAL WORK

The purpose of this article is to contribute to the Czech discourse on issues of power in social work by pointing to the importance of temporality of human life. The article is based on such characteristics of the helping process as intentionality and relationship. Understanding of the power mechanism within the helping relationship draws on the understanding of the change in the position and roles of a social worker in the postmodern era. The second basis is the philosophical conception of the power within the helping relationship. Theoretical reflection of the importance of temporality in the helping relationship is illustrated by the results of the qualitative survey carried out in the framework of the SGS FP TUL project *Ethical dilemmas of community work*.

TEMPORALITÄT DES MENSCHLICHEN LEBENS IM KONTEXT VON MACHT UND HILFE IN DER SOZIALEN ARBEIT

Das Ziel dieses Beitrags besteht darin, zu dem tschechischen Diskurs über Macht in der sozialen Arbeit durch den Hinweis auf Temporalität des menschlichen Lebens beizutragen. Wir gehen von Charakteristiken des Hilfeprozesses wie Intentionalität und Beziehung aus. Das Verständnis vom Mechanismus der Macht in der helfenden Beziehung gründen wir auf dem Verständnis von Veränderung der Position und der Rolle des Sozialarbeiters in der postmodernen Zeit. Unser zweiter Ausgangspunkt ist die philosophische Auffassung der Macht in der helfenden Beziehung. Die theoretische Reflexion über die Bedeutung von Temporalität in der helfenden Beziehung wird durch die Ergebnisse einer qualitativen im Rahmen des SGS FP Projektes zu *Ethischen Dilemmas der Gemeindefarbeit* realisierten Forschung illustriert.

TEMPORALNY ASPEKT ŻYCIA LUDZKIEGO W KONTEKŚCIE POTENCJALNYCH MOŻLIWOŚCI I NIESIENIA POMOCY W PRACY SPOŁECZNEJ

W prezentowanym artykule pragniemy włączyć się do prowadzonej w Czechach dyskusji na temat potencjalnych możliwości w pracy społecznej, wskazując na znaczenie temporalnego aspektu życia ludzkiego. Za podstawę przyjmujemy przy tym takie cechy procesu niesienia pomocy, jakimi są intencjonalność oraz empatia. Zrozumienie mechanizmu potencjalnych możliwości w aspekcie niesienia pomocy opieramy na zrozumieniu miejsca oraz roli pracownika pomocy społecznej w dobie postmodernistycznej. Drugim punktem wyjścia jest filozoficzne rozumienie potencjalnych możliwości w aspekcie niesienia pomocy. Teoretyczna refleksja nad znaczeniem temporalności w niesieniu pomocy pokazana jest na przykładzie wyników badań jakościowych, przeprowadzonych w ramach projektu SGS FP TUL [Studencki Konkurs Grantowy Wydziału Przyrodniczo-Humanistycznego i Pedagogicznego Uniwersytetu Technicznego w Libercu] – *Etyczne dylematy pracy społecznej*.